

K O N I N K L I J K E N E D E R L A N D S E
A K A D E M I E V A N W E T E N S C H A P P E N

recensie van Philip Durkin. The Oxford Guide to Etymology. Oxford: Oxford University Press, 2009 [Review of: (2009) Philip Durkin. The Oxford Guide to Etymology]

van der Sijs, N.

published in

Nederlandse Taalkunde

2010

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in KNAW Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van der Sijs, N. (2010). recensie van Philip Durkin. The Oxford Guide to Etymology. Oxford: Oxford University Press, 2009 [Review of: (2009) Philip Durkin. The Oxford Guide to Etymology]. *Nederlandse Taalkunde*, 15(1).

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the KNAW public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the KNAW public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

pure@knav.nl

Boekbesprekingen

Robert A. Cloutier. *West Germanic OV and VO: The Status of Exceptions.* Dissertatie Universiteit van Amsterdam (LOT Dissertation Series 202) 2009. 211 blz. ISBN 978-90-78328-79-7. EUR 22,43.

Woordvolgordeverandering is een veelbesproken onderwerp op het gebied van de historische syntaxis. De verandering van (S)OV naar (S)VO in het Engels, bijvoorbeeld, heeft volop aandacht gekregen in de literatuur, en kan nog steeds rekenen op veel belangstelling van historisch taalkundigen (o.a. van Kemenade 1987, Pintzuk 1991, Pintzuk en Taylor 2006). De aandacht blijft niet beperkt tot het Engels, maar richt zich ook op andere Westgermaanse talen zoals het Nederlands (o.a. Weerman 1993, Blom 2002). Het Modern Nederlands wordt algemeen beschouwd als OV-taal, terwijl het Modern Engels als VO-taal wordt beschouwd.

- (1) a. Jan heeft [_O het boek] [_V gekocht].
b. Jan has [_V bought] [_O the book].

De vergelijking van de woordvolgordeontwikkeling van het Nederlands met die van het Engels is interessant, omdat het Nederlands in tegenstelling tot het Engels geen verandering van OV naar VO heeft ondergaan. Dit roept de vraag op hoe (en waarom) deze twee nauw verwante talen zich zo verschillend hebben kunnen ontwikkelen. Deze vraag is het uitgangspunt van Robert A. Cloutier's proefschrift, dat de ontwikkeling van een aantal VO-woordvolgordes (zogenaamde 'leakages') in de OV-stadia van het Nederlands en het Engels bestudeert.

Cloutier beoogt met zijn studie drie gangbare generatieve benaderingen van woordvolgorde-

verandering te evalueren: de constructie-specifieke benadering (vertegenwoordigd door van Kemenade 1987), de constructie-gerelateerde benadering (vertegenwoordigd door Neeleman and Weerman's, 1999, *Flexible Syntax*), en de zogeheten *Competing Grammars* benadering (vertegenwoordigd door Pintzuk 1999). De eerste twee benaderingen nemen aan dat de onderliggende woordvolgorde van de oudere stadia van het Nederlands en het Engels OV is, maar verschillen van elkaar in de wijze waarop VO-woordvolgordes worden afgeleid. In de constructie-specifieke benadering zijn VO-woordvolgordes het gevolg van verschillende factoren, zoals de zwaarte en de nieuwswaarde van de object-constituent. De constructie-gerelateerde benadering daarentegen brengt VO-woordvolgordes die voortkomen uit een OV grammatica in verband met morfologische naamval, en neemt aan dat bovengenoemde factoren hooguit de frequentie van de VO-volgordes kunnen beïnvloeden. De *Competing Grammars* benadering, ten slotte, gaat voor het Oudengels uit van twee onderliggende grammatica's (OV en VO) die gedurende een bepaalde periode met elkaar in competitie zijn.

De constructies die door Cloutier onder de loep worden genomen om de drie benaderingen te testen zijn: directionele PPs met *in/into* als hoofd (*directional phrases*), (2), objecten die gemoedificeerd worden door een betrekkelijke bijzin (*relative objects*), (3), en objecten van werkwoorden voor '(be)noemen' (*naming objects*), (4).

- (2) a. dat Jan *in de sloot* springt. (p. 32, (30a))
b. that Jan jumps *into the ditch*. (p. 32, (30a))

- (3) a. dat Jan *het boek dat hij gisteren heeft gekocht* leest.
 b. that Jan reads *the book that he bought yesterday*.
- (4) a. een land dat *Blomevenne* genoemd wordt. (p.111, (62d))
 b. a country that is called *Blomevenne*.

Deze drie constructies komen voor in VO-volgorde in de oudere (OV-)stadia van het Nederlands en het Engels. Cloutier beschouwt *directional phrases* als representatief voor de ontwikkeling van argumenten in het algemeen. De keuze voor *relative objects* en *naming objects* is gebaseerd op hun speciale status: ze komen in het Middelnederlands uitzonderlijk vaak voor in VO-volgorde en dat maakt ze interessant voor Cloutier's studie.

Cloutier onderzoekt de woordvolgordeontwikkeling van elk van deze drie constructies in alle historische stadia van het Nederlands en het Engels aan de hand van twee criteria: de zwaarte van de object-constituent (*heaviness*) en de nieuwswaarde van de object-constituent (*newness*). Voor het eerste criterium hanteert Cloutier een definitie waarin de zwaarte van een constituent wordt afgemeten aan twee dingen: het aantal woorden (*lexical heaviness*) en syntactische complexiteit (*structural heaviness*). Voor het tweede criterium maakt Cloutier gebruik van een definitie waarin *newness* gekoppeld wordt aan indefinitie, aannemend dat indefiniete nominale frases nieuwe informatie introduceren.

Naast het inzicht dat Cloutier's proefschrift biedt in enkele woordvolgordeontwikkelingen, laat de studie ook duidelijk het afwijkende karakter van de 14^e eeuwse Nederlandse data zien. In deze eeuw overheersen VO-volgordes en volgens Cloutier is dit een indicatie dat het grammaticale systeem van 14^e eeuws Nederlands behoorlijk verschilt van dat van het Nederlands in de andere eeuwen, waarin juist een gestage afname van VO-volgordes te zien is voor de

drie constructies. Beantwoording van de vraag waarom de 14^e eeuw zo anders is wat betreft woordvolgorde valt buiten het bestek van Cloutier's proefschrift, maar hij doet wel de interessante suggestie dat taalcontact en/of een demografische verschuiving als gevolg van de pest de oorzaak zou kunnen zijn.

Het boek is als volgt ingedeeld: hoofdstuk 1 vormt de introductie tot de studie, gevolgd door de casus studies naar de drie constructies in hoofdstuk 2, 3 en 4 (respectievelijk *directional phrases*, *relative objects* en *naming objects*). In hoofdstuk 5, ten slotte, worden de resultaten van de drie casus studies met elkaar vergeleken en worden er conclusies getrokken over de adequaatheid van de drie generatieve benaderingen.

Ik ga graag in op enkele aspecten van het proefschrift.

In de bespreking van *heaviness* in de introductie geeft Cloutier terecht aan dat het een nogal moeilijk te definiëren begrip is: wanneer kan een constituent als 'zwaar' beschouwd worden? Cloutier merkt hierbij het volgende op:

The lack of a satisfactory definition is one of the problems with heaviness as an explanation: how heavy must an element be in order for this rule to apply? Moreover, should heaviness be determined by phonetic, lexical, functional or structural considerations? Or a combination of these? (p.6)

Even verderop stelt Cloutier zelfs dat deze moeilijkheden met definieerbaarheid de bruikbaarheid van *heaviness* als een mogelijke factor bij 'leakages' ondermijnen (p.7). Desondanks is *heaviness* juist een van de twee factoren die Cloutier in detail bekijkt in zijn drie casus studies naar 'leakages'. Hij maakt gebruik van twee bestaande definities van *heaviness*: *lexical heaviness* en *structural heaviness*. *Lexical heaviness* in het bijzonder is niet onproblematisch. Telt het Engelse *in to* (in het Modern Engels gespeld als één woord *into*) als één woord of als twee woorden? En wat te doen met samengestelde woorden? Cloutier telt zulke gevallen als twee woorden

wanneer ze gescheiden worden door een spatie (p.41). De vraag is of *phonetic heaviness* (gemeten aan het aantal syllaben) niet geschikter zou zijn. Cloutier's streven om het begrip *heaviness* preciezer te definiëren (p.7) komt niet overtuigend uit de verf.

De invloed van *heaviness* als factor in woordvolgordepatronen wordt door Cloutier gemeten aan de hand van twee beperkingen: de preverbale beperking en postverbale beperking. De eerste is een beperking op de mate van *heaviness* die in preverbale positie is toegestaan. De tweede is een beperking die ervoor kan zorgen dat een syntactisch complex (*structurally heavy*) constituent gedwongen wordt om rechts van het werkwoord te staan. Volgens Cloutier zijn deze twee beperkingen niet onderling inwisselbaar. Hij gebruikt hiervoor het volgende voorbeeld:

- (5) - Ich habbe iblend men
 & ibroken ham þe schuldren.
 & te schonken.
- I have blinded men
 and broken them the shoulders
 and the legs
- i fur *iwarpen* ham & i water
- into fire thrown them and
 into water
- 'I have blinded men and broken their
 shoulders and their legs and thrown
 them into fire and into water' (ME1,
 julia)

Cloutier beargumenteert dat in dit voorbeeld beide beperkingen aan het werk zijn: hoewel het eerste conjunct *i fur* 'into fire' niet te zwaar is om links van het werkwoord te staan (in overeenstemming met de preverbale beperking), is het tweede conjunct *& i water* 'and in water' toch rechts van het werkwoord komen te staan (als gevolg van de postverbale beperking), zo luidt zijn redenering. Het is echter niet duidelijk waarom alleen het eerste conjunct de input voor de preverbale beperking zou zijn. Er lijkt hier wel degelijk sprake te zijn van enige redundan-

tie: als de geconjungeerde *directional phrase* in z'n geheel input zou zijn voor de preverbale beperking, kan het opsplitsen ervan verklaard worden aan de hand van deze beperking alleen, en is de postverbale beperking overbodig.

Het laatste aspect waarop ik in wil gaan betreft Cloutier's evaluatie van de drie eerdergenoemde generatieve benaderingen. De vraag welke van deze drie benaderingen het meest adequaat is voor het Nederlands en het Engels wordt uiteindelijk summier behandeld in hoofdstuk 5. Bovendien is de slotsom enigszins teleurstellend. Cloutier concludeert op basis van zijn statistische analyses dat de Nederlandse data het best verklaard kunnen worden door een combinatie van de constructie-specifieke en de constructie-gerelateerde benadering. De Engelse data kunnen het best verklaard worden door een combinatie van de constructie-specifieke, de constructie-gerelateerde en de *Competing Grammars* benadering. Cloutier laat niet echt zien of zo'n combinatie van benaderingen wel echt nodig is. Met name de conclusie over de benadering voor de Engelse feiten roept de vraag op of alleen de *Competing Grammars* benadering niet zou kunnen volstaan. Daarnaast is het jammer dat Cloutier niet duidelijker aangeeft welke specifieke ingrediënten van de drie benaderingen de Nederlandse en Engelse feiten het best zouden kunnen verklaren.

Ondanks deze kanttekeningen biedt Cloutier's proefschrift een grondige longitudinale, statistisch onderbouwde studie van een aantal constructies die in de oudere OV-stadia van het Nederlands en het Engels opvallen, doordat ze voorkomen in VO-volgorde. Het proefschrift levert hiermee een belangrijke bijdrage aan de discussie over de woordvolgordeontwikkeling in de geschiedenis van het Nederlands en het Engels.

Marion Elenbaas

m.b.elenbaas@hum.leidenuniv.nl

Bibliografie

- Blom, Corrien (2002).** Word order in Middle Dutch: The interpretation of different types of data. In Hans Broekhuis & Paula Fikkert (red.), *Linguistics in the Netherlands* 19. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 13–24.
- Kemenade, Ans van (1987).** *Syntactic Case and Morphological Case in the History of English*. Dordrecht: Foris.
- Neeleman, Ad en Fred Weerman (1999).** *Flexible Syntax: A Theory of Case and Arguments*. Dordrecht: Kluwer.
- Pintzuk, Susan (1991).** *Phrase Structures in Competition: Variation and Change in Old English Word Order*. Proefschrift University of Pennsylvania.
- Pintzuk, Susan (1999).** *Phrase Structures in Competition: Variation and Change in Old English Clause Structure*. New York: Garland.
- Pintzuk, Susan en Ann Taylor (2006).** The loss of OV order in the history of English. In Ans van Kemenade & Bettelou Los (red.), *Blackwell Handbook of the History of English*. Oxford: Blackwell, 249–278.
- Weerman, Fred (1993).** The Diachronic Consequences of First and Second Language Acquisition: the Change from OV to VO. *Linguistics* 31, 903–931.

Paola Crisma & Giuseppe Longobardi (red.). *Historical Syntax and Linguistic Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2009. XII + 417 blz. ISBN 978-0-19-956054-7 (gebonden). BP 70,00.

Deze bundel artikelen vormt de neerslag van lezingen op het negende DIGS-congres (kort voor *Diachronic Generative Syntax*), gehouden in Triëste, juni 2006. De bundel is opgedragen aan Noam Chomsky, ter gelegenheid van zijn 80ste verjaardag, en bevat artikelen van Edward Keenan, Chris Reintges, Theresa Biberauer en Ian Roberts, Marit Westergaard, Elly van Gelderen, Agnes Jäger, Katrin Axel, Ana-Maria Martins en Jairo Nunes, Juanito Avelar, Jaume Mateu, Redouane Djamouri en Waltraud Paul, Heidi Quinn, Edith Aldridge, Griet Coupé en Ans van Kemenade, Alice Davison, Denis Delfitto en Paola Paradisi, Kleanthes K. Grohmann en Richard Ingham, Victor Manfredi, Eric Mathieu, en Akira Watanabe, alsmede een inleiding van de hand van de redacteurs Crisma en Longobardi. Met het oog op de beperkte ruimte, zal ik me in deze bespreking beperken tot enkele van de artikelen en de inleiding.

In hun inleiding benadrukken Crisma en Longobardi een aantal aspecten van wat tegenwoordig wel genoemd wordt de *biolinguïstische benadering*, een term die ik persoonlijk wat voorbarig vind zolang geen enkel biologie-instituut op deze aarde medewerkers in dienst heeft die zich biolinguïsten noemen. Ze wijzen op het belang van het Chomskyaanse onderscheid tussen E-language (alles wat je aan gesproken of geschreven materiaal kunt waarnemen) en I-language (het interne systeem dat E-language genereert en interpreteert). Van I-language beweren Crisma en Longobardi, geheel ten onrechte, dat het iets is dat “can be delimited with exactitude”, terwijl E-language afgedaan wordt als “a vague object, an ambiguous common-sense notion, hardly appropriate for scientific discussion.” Ik vraag me af, als I-language inderdaad zo’n welomschreven verschijnsel is, waarom er zoveel strijd is, ook binnen de kringen der

biolinguïsten, over de eigenschappen ervan. De hoogte van de Mont Blanc is iets dat we met precisie kunnen meten en vaststellen (zelfs de onzekerheidsmarge die bij elke meting hoort, kunnen we berekenen), maar de eigenschappen van I-language, het interne systeem, zijn, afgaande op de voortdurende veranderingen in de theorie, grotendeels onbekend, en de vraag of die eigenschappen ooit met zekerheid kunnen worden vastgesteld, is dan ook nog niet bevestigend beantwoord.

Voor historisch taalkundigen, ook die van biolinguïstische snit, is het primaire materiaal E-language, in de vorm van teksten uit het verleden. Dat lijkt een probleem, gezien de eerdergenoemde dubieuze status van dergelijk materiaal, maar vreemd genoeg zijn Crisma en Longobardi in het geheel niet ongerust. Nadat ze erop gewezen hebben dat we de grammaticale intuïties van onze voorouders niet meer kunnen raadplegen, menen ze het probleem te kunnen oplossen door de noties “grammaticaal” en “ongrammaticaal” te vervangen door “(robustly) attested” en “(systematically) unattested”. Als dat zo is (iets waarvan iedere historisch taalkundige lijkt uit te gaan), vervalt natuurlijk ook het bezwaar tegen E-language, iets dat Crisma en Longobardi niet lijken te beseffen.

Centraal in veel generatief werk (maar niet alleen daar) staat de rol van eerste- en tweede-taalverwerving. Gebrekkige transmissie van een taalsysteem tijdens L1-verwerving kan leiden tot taalverandering, evenals gebrekkige L2-verwerving (bijv. in de vorm van substraateffecten als een groep mensen van omgangstaal verandert). Beide factoren zijn bekend, en zijn zonder enige twijfel relevant, maar zijn ze de enige? Kunnen we bijvoorbeeld de opkomst in de middeleeuwse talen van Europa van speciale beleefde vormen van de voornaamwoorden van de tweede persoon (*vous, gij, Sie* etc.) uitsluitend verklaren via L1- of L2-verwerving, of mogen we ook sociale factoren mee laten wegen?

Overigens is de inleiding strenger in de leer dan sommige artikelen. Het artikel van Keenan

over het ontstaan van de Engelse reflexieven blijkt eerder terug te grijpen op begrippen uit de theorie van grammaticalisatie dan op klassieke generatieve uitgangspunten. Met name het verschijnsel DECAY (waaronder Keenan zowel fonologische afslijting als semantische ‘bleaching’ verstaat) lijkt niet goed te relateren aan L1- of L2-acquisitie, maar heeft een leidende rol in Keenans verklaring voor het ontstaan van reflexieven als resultaat van het afzwakken van oorspronkelijk contrastieve vormen. (Zie Rosenbach en Jäger 2008 voor een interessante psycholinguïstische verklaring van het fonologische aspect van DECAY.) Een andere notie die Keenan gebruikt is INERTIA: talen blijven hetzelfde, tenzij krachten van buiten (of van binnen, zoals DECAY) actief zijn. Recent onderzoek heeft aangetoond, dat vooral die structuren en woorden inert zijn, ongevoelig voor verandering, die hoogfrequent zijn (zie bijv. Lieberman et al., 2007, Pagel et al., 2007). Opnieuw blijkt een E-language-begrip van groot belang.

In ‘The Return of the Subset Principle’ doen Theresa Biberauer en Ian Roberts een interessante poging om syntactische veranderingen te relateren aan een principe van eerste-taalverwerving, het zgn. Subset Principle. Omdat negatieve evidentie voor kinderen zelden volstaat bij het bijsturen van hun grammatica, moeten we uitgaan van een leerstrategie die conservatief te werk gaat: als kinderen kunnen kiezen tussen twee grammatica’s G en G' , die elk de uitingen die het kind tot dan toe heeft gekregen genereren, en verder geldt dat $L(G)$, de taal die G genereert, een deelverzameling (subset) is van $L(G')$, dan zullen zij de voorkeur geven aan G . Mochten latere gegevens aantonen dat de te leren taal toch $L(G')$ is, dan kan men alsnog van grammatica veranderen, maar als men eenmaal voor G' heeft gekozen, dan zal het ontbreken van uitingen uit $L(G')-L(G)$, het verschil tussen de twee gegeneerde talen, nooit de kinderen in staat stellen om terug te keren naar G . Biberauer en Roberts passen het Subset Principe toe op de geschiedenis van het Engels.

Het Oudengels heeft meer syntactische volgorde-mogelijkheden dan het Middelen-gels, dat op zijn beurt weer meer mogelijkheden had dan het moderne Engels. Als we even afzien van lexicaal verschillen en alleen kijken naar de structurele mogelijkheden, dan is kunnen we spreken van een reeks talen $L(G) \subseteq L(G') \subseteq L(G'')$, waarbij G de grammatica van het moderne Engels is, G' die van het Middelen-gels en G'' die van het Oudengels. Biberauer en Roberts betogen dat onafhankelijke veranderingen, die niet direct in verband staan met woordvolgorde, ertoe geleid hebben dat de evidentie voor ten faveure van G'' geleidelijk zwakker werd (minder “robustly attested” in hun woorden) zodat conservatieve kinderen gingen kiezen voor G' . Op zijn beurt moest G' na verdere veranderingen het loodje leggen tegen G . In hoeverre dit een plausible verklaring is voor de veranderingen in het Engels, zal niet alleen afhangen van de precisie waarmee de Engelse gegevens kunnen worden afgeleid, maar ook van de vraag in hoeverre dit model geschikt is om andere veranderingen in woordvolgorde te verklaren. Het model lijkt een universele trend naar steeds minder vrije woord-volgorde te voorspellen, en dat is een probleem. Talen met vrije woordvolgorde komen ook voor, en vermoedelijk moet een verandering van vaste naar vrije woordvolgorde mogelijk zijn, wat tegen het Subset Principe ingaat. Het is te vroeg om het voorstel daarmee af te schrijven, want goed gedocumenteerde veranderingen van (min of meer) vaste naar vrije woordvolgorde zijn er voorzover ik weet niet. Daarnaast zal het waarschijnlijk altijd nodig zijn om andere factoren dan het Subset Principe toe te laten in een verklarend model. De verandering van *geen menschen hoegenaamd* naar *hoegenaamd geen menschen* (Hoeksema 2002) valt bijv. in het geheel niet te verenigen met het Subset Principe, maar heel goed te verklaren vanuit analogie: andere ‘absolute’ bijwoorden die negatie versterken, staan in het Nederlands direct links van negatie: *helemaal geen mensen*, *absoluut geen mensen*, etc. Een ander punt is de

status van het Subset Principe als beschrijvende generalisatie voor eerste-taalverwerving: Hoe zit het eigenlijk met kinderen die een tijdlang een afwijkende (niet-standaard) syntaxis hanteren die geleidelijk weer verdwijnt? Mijn dochter heeft jarenlang meervoudsuitgangen geplakt op voegwoorden (*datte, alse*), tot ze rond haar 10de hier geleidelijk mee ophield, vermoedelijk op basis van negatieve informatie (het ontbreken van dergelijke uitgangen bij haar leeftijdsgenoten). Veel van de evidentie voor het irrelevant zijn van negatieve informatie is anekdotisch, en gebaseerd op observaties bij vroege verwerving. Voor tienjarigen zou de situatie best eens heel anders kunnen liggen.

Voor Nederlanders is ook het artikel van Griet Coupé en Ans van Kemenade interessant, getiteld ‘Grammaticalization of modals in Dutch: Uncontingent change’. In dit artikel stellen ze auteurs de interessante vraag hoe het komt dat het Engels en het Nederlands zulke geheel verschillende paden hebben afgelegd bij de ontwikkeling van hun modale werkwoorden. In het Engels zijn niet-finiete gebruikswijzen van de modale werkwoorden verdwenen, en hebben de modale hulpwerkwoorden een status aparte als functionele elementen gekregen, terwijl hun Nederlandse tegenhangers juist steeds meer ook niet-finiete morfologie (infinitief, voltooid deelwoord) met zich meeslepen. Bij hun analyse gaan ze uit van een voorstel van Barbiers (2005), dat uitgaat van twee modale posities voor Nederlandse zinnen:

- (1) [_{TP} [modal-1 [_{VP} Subject *v* [modal-2 [_{RootP} Object Root]]]]]

In het Engels zou alleen de positie modal-1 nog beschikbaar zijn (vanwege defectieve morfologie) terwijl in het Nederlands beide posities gebruikt kunnen worden. Niet-finiete hulpwerkwoorden zijn aangewezen op de positie modal-2. Mij lijkt dit een goed voorbeeld van *contingent change*, in tegenstelling tot de titel van het artikel, omdat Engels en Nederlands vanuit

dezelfde beginpositie tot nogal verschillende resultaten gekomen zijn. De niet-finiete modale hulpwerkwoorden hadden in het vroege Middelnederlands en Middelengels een marginale status en waren matig geattesteerd. In zo'n geval zijn twee veranderingen plausibel om aan deze precaire situatie een einde te maken: Ofwel de marginale categorie verdwijnt, of hij wordt versterkt en krijgt een meer centrale rol. Daarbij kiest het Nederlands voor het meer gebruikelijke pad, getuige ook het Duits, het Zweeds, en andere Germaanse talen die niet-finiete vormen van de modale hulpwerkwoorden kennen. Het meest interessant in dit artikel vond ik de koppeling die het legt tussen de grammaticale ontwikkeling van de Nederlandse modale hulpwerkwoorden en het ontstaan van soms tamelijk lange clusters van hulpwerkwoorden zoals *zou hebben moeten kunnen laten meedoen*. Deze clusters zullen binnenkort nader worden bekeken in het proefschrift van Coupé.

Overige artikelen in de bundel behelzen ontwikkelingen in het Duits, het Engels, de Scandinavische talen, de Romaanse talen, het Chinees, het Hindi, en het Benue-Kwa. Aanbevolen voor alle liefhebbers van historische syntaxis.

Jack Hoeksema
j.hoeksema@rug.nl

Bibliografie

- Barbiers, Sjef (2005).** English and Dutch modals and the VO-OV parameter. Ongepubliceerde lezing. Meertens Instituut, 10-11-2005.
- Hoeksema, Jack (2002).** *Hoegenaamd*: van 1730 tot 2002. Eigenschappen en ontwikkelingsgang van een bijzondere negatief-polaire uitdrukking. *Tabu* 32, 16-39.
- Lieberman, Erenz, Jean-Baptiste Michel, Joe Jackson, Tina Tang & Martin A. Nowak (2007).** Quantifying the evolu-

tionary dynamics of language. *Nature* 449, 713-716.

- Pagel, M., Q.D. Atkinson & Andrew Meade (2007).** Frequency of word-use predicts rates of lexical evolution throughout Indo-European history. *Nature* 449, 717-720.
- Rosenbach, Anette & Gerhard Jäger, 2008.** Priming and unidirectional language change. *Theoretical Linguistics* 34, 85-113.

Gunther De Vogelaer. *De Nederlandse en Friese subjectsmarkeerders: geografie, typologie en diachronie.* Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 2008. 449 blz. ISBN 9789072474742. EUR 31,00.

Enigszins polemisch ten aanzien van wie denkt dat de dialectwoordenboeken en -atlassen van de afgelopen decennia de voltooiing van de dialectologie inluiden, stelde Goossens (2008: 8) onlangs: 'De studie van de woordenschat, de fonologie, de morfologie en de syntaxis van de Nederlandse dialecten moet aan de hand van de regionale woordenboeken, de fonologische, morfologische en syntactische atlassen evenals van de nog onontgonnen delen van de bestaande verzamelingen nog grotendeels beginnen'. Als dat zo is, is met Gunther De Vogelaers onderzoek naar subjectsmarkering die studie overtuigend begonnen.

De Nederlandse en Friese subjectsmarkeerders: geografie, typologie en diachronie is een bewerking van het proefschrift waarop De Vogelaer in 2005 promoveerde aan de Universiteit Gent. Het onderwerp van de studie is de subjectsmarkering in de Nederlandse en Friese dialecten, die in hoofdzaak op twee manieren gerealiseerd wordt: met pronomina en met flectie-uitgangen. Het doel van de studie, uitgedrukt in de ondertitel, is de verschillende subjectsmarkeerders in detail te beschrijven volgens hun geografische distributie en daarnaast met behulp van typologische literatuur te interpreteren alsmede een venster te openen op het ontstaan ervan. De studie fungeert tevens als een *testcase* voor typologische inzichten. De combinatie van dialectologie en typologie is een gelukkige, zeker omdat dialectdata in de typologische literatuur soms weinig gebruikt werden.

De studie opent met een inleidend hoofdstuk, waarin de opbouw van het werk wordt verklaard en waarin soms wat beknopt de basisbegrippen worden uitgelegd; anderhalve pagina

voor een veelbesproken begrip als 'grammaticalisering' en een halve bladzij voor 'allotaxis' houdt niet over. Daarna worden even gedetailleerd als grondig de flectie-uitgangen (hoofdstuk 2) en de subjectspronomina (hoofdstuk 3) beschreven. Hoofdstuk 4 bespreekt twee opvallende verschijnselen die zich bij de subjectsmarkering voordoen: enkele gevallen van pro-drop uit met name Friesland en Groningen, en subjectsverdubbeling, een fenomeen dat goed verspreid is in de Vlaamse en Brabantse dialecten. Het vijfde hoofdstuk biedt dan een typologie van de Nederlandse en Friese subjectsmarkeerders. Daarin worden de data bovendien diachroon geïnterpreteerd. Hoofdstuk 6 gaat in op het belang van woordvolgorde voor de subjectsmarkering. De studie wordt besloten met een Engelse samenvatting (hoofdstuk 7) en geeft behalve een index en de literatuurlijst ook appendices met de testzinnen.

Het materiaal voor de studie is afkomstig uit de SAND, de *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten*, waarvan deel I in 2005 en deel II in 2007 verscheen. Dat is een geweldige bron, maar toch is daarmee meteen een van de (weinig) zwakkere punten van de studie aangegeven: het aantal meetpunten voor de SAND bedroeg 266, waar eerder de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen* (RND) ongeveer 2000 meetpunten telde en de morfologische (MAND) en fonologische (FAND), voorgangers van de SAND, meer dan 600. Daar komt bij dat het testmateriaal van de SAND beperkt is. Om hele goede redenen (vergelijkbaarheid, consistentie) is het verbale materiaal zo uniform mogelijk gehouden, maar de consequentie is toch dat vrijwel alleen de werkwoorden *gaan*, *leven* en *geloven* opduiken in de voorbeeldzinnen. De Vogelaer erkent de tekortkomingen van het SAND-materiaal¹, en weidt er zelfs over uit (bijv. blz. 62-63), en waar het SAND-materiaal niet de verwachte gegevens oplevert, vermeldt hij dat meestal in de lopende tekst. Zo is een flectie-*t* in de eerste persoon

1 Zie ook Van der Wouden (2008) over de SAND.

enkelvoud (bijv. *ik gaat*) volgens de SAND een centraal-Nederlands verschijnsel, met name in Utrecht geattesteerd, terwijl we die in navolging van Weijnen (1966: 287) en Goeman (218) toch in de eerste plaats in Zuid-Holland zouden situeren. Het is een Rotterdams sjibbolet. De Vogelaer (blz. 64-68) wijst op de kennelijke lacune in het SAND-materiaal, maar op zijn op de SAND gebaseerde kaartjes ontbreekt die *-t* dus. Iets vergelijkbaars: bij het persoonlijk voornaamwoord van de eerste persoon meervoud (blz. 162-170) wordt in Zuid-Limburg verbazingwekkend genoeg nauwelijks *ver* gevonden, waar De Vogelaer terecht een opmerking over maakt (blz. 165). Verder spreekt De Vogelaer over 'kleinere gebieden' (blz. 163), onder meer in Zeeland, waar de objectsvorm als subjectsvorm wordt gebruikt, terwijl Weijnen (1966: 305) over *ons* in subjectsfunctie gewoon meedeelt dat het 'algemeen Zeeuws' is. Uit Van Driel (2004: 68) krijg je de indruk dat in Zeeland vooral (varianten van) *me* en *ons* voorkomen als onderwerpsvorm; bij De Vogelaer (blz. 166-167) lijken die alleen dominant bij inversie en na onderschikkende voegwoorden. *Hun* als subject 'lijkt Hollands van oorsprong', aldus De Vogelaer (blz. 204). Weijnen (1966: 305) is stellig: 'Het Zuidholl. kent bijv. nadrukkelijk *hun* voor de subjectsfunctie'. Ook enkele door Paardekooper (1993) gesignaleerde vormen (*jaak*, *neenik*) komen in het SAND-materiaal niet voor. Doorgaans noteert De Vogelaer dergelijke omissies consciëntieus (bijv. blz. 70, 161), maar niet altijd. Volgens De Vogelaer (blz. 105-106) is de presensuitgang van de derde persoon enkelvoud uniform *-t*, die onder bepaalde condities weggelaten kan worden. Hier ontbreekt de karakteristieke Midden-Limburgse *-tj*, die zelfs in geschreven taal opduikt:

(1) de Kwakkert [carnavalsvereniging in Heythuysen] **veertj** dit jaor 't 55-jaorig bestaon [...] Vastelaovendj **zitj** ós in 't blood [<http://www.vvdekwakkert-heyte.nl/>]

Tenzij je de *-tj* als een zuiver fonologisch verschijnsel beschouwt. Zo zijn er waarschijnlijk nog wel meer aanvullingen mogelijk. Het zijn slechts terzijdes bij een verder zeer grondige studie. Wel komt van de drieslag uit de ondertitel het derde aspect, diachronie, er relatief bekaaid af. In de paragrafen over de 'diachrone relevantie van een synchrone typologie' (blz. 345 e.v.) gaat het vooral over grammaticalisatie, overigens inclusief tegenvoorbeelden bij de these van unidirectionaliteit, maar historisch-taalkundige inzichten in de ontwikkeling van het Nederlands op basis van de gepresenteerde taalgeografische data zijn er niet zo veel te vinden. Het boek gaat toch vooral over die andere twee: geografie en typologie.

Interessant is dat De Vogelaer een aantal discussies uit de literatuur weet te beslissen. Voor het raadsel van de voegwoordvervoeging wijst hij de 'syntactische of structurele verklaringen' af die voegwoordvervoeging zien 'als het resultaat van een productief vervoegingsprocédé' (blz. 352), en pleit hij voor een 'analogische' verklaring, waarin het fenomeen als een neven-effect van ingewikkelde clitiseringsen geldt. Hier hadden meer historische (Middelnederlandse) taaldata overigens wel uitkomst kunnen bieden, maar cruciaal lijken me de observaties dat voegwoordvervoeging vaak optioneel is, meestal geen volledig paradigma heeft en absoluut niet in het hele taalgebied voorkomt. Dat is inderdaad een zwakke basis voor 'syntactische of structurele verklaringen' (zie ook blz. 139-140). Ook het idee dat de gelijkmaking van de uitgang van de twee en derde persoon enkelvoud in het Nederlands, en dus het verdwijnen van de uitgang *-s(t)*, het gevolg is van 'paradigmatische druk' weerlegt De Vogelaer (blz. 125-127), waarbij onder andere een typologisch argument wordt aangevoerd: het aantal talen dat een identieke markeerder voor enkelvoudige grammaticale personen gebruikt, wordt geschat op maximaal twee procent. Eenzelfde argument zet De Vogelaer in tegen het idee dat het eenheidsmeervoud een natuurlijke ontwikkeling zou

zijn: syncretismen tussen verschillende grammaticale personen zijn juist erg zeldzaam (blz. 129). Overigens kan dat typologische argument ook omgekeerd worden: als het verschijnsel zo zeldzaam is, moet de verklaring dat misschien ook zijn, waarmee de ‘paradigmatische druk’ weer terug is van weggeweest. Maar in het algemeen illustreert De Vogelaer in dit soort discussies krachtig het belang van een zorgvuldige studie van veel dialectgegevens in combinatie met typologische inzichten.

In hoofdstuk 5 pleit De Vogelaer, zij het wat impliciet, in navolging van Haiman (1991) voor een verklaring van pro-dropverschijnselen en subjectsverdubbeling in één keer (p. 299-302), maar dat draait toch een beetje uit op rechtbreien wat krom is: de noord-oostelijke pro-dropverschijnselen zouden het eindstadium vertegenwoordigen van een ontwikkeling die zich in het gehele taalgebied heeft voorgedaan. ‘Of men voor grote delen van het taalgebied kan veronderstellen dat er ooit pro-drop aanwezig geweest is in de tweede persoon enkelvoud, moet hier echter in het midden gelaten worden’ (blz. 300). Dat lijkt me een veilig voorbehoud. Opmerkelijk is ook dat de synchrone attestaties soms, zoals hier, toch plotseling een diachrone richting toebedeeld krijgen, die in dit geval vooral gebaseerd lijkt op de richting van de Rhetoromaanse dialecten van Haiman, en minder op diachrone data van de Nederlandse en Friese dialecten, maar die zijn er dan ook niet veel.

De Vogelaer heeft in veel opzichten een voorbeeldige studie afgeleverd, met overtuigende analyses en helder geformuleerd. De combinatie van dialectologie en typologie is zoals gezegd een erg gelukkige. Het boek bevat te veel onderwerpen om het in een korte bespreking als deze volledig recht te kunnen doen: er zijn de basisgegevens uit de SAND, de bijzondere verschijnselen zoals pro-drop en subjectsverdubbelingen, diachrone overwegingen in termen van (de)grammaticalisatie, een apart hoofdstuk over het effect van woordvolgorde op subjectsmarkeringen. Ik kan alleen maar zeggen dat het

een fundamentele bijdrage is aan de Nederlandse dialectologie die met zijn stevige inkadering in functioneel-taalkundige theorieën het door Goossens verlangde begin maakt.

Gijsbert Rutten

g.j.rutten@hum.leidenuniv.nl

Bibliografie

- Driel, Lo van (2004).** *Zeeuws. De dialecten van Zeeuws-Vlaanderen tot Goeree-Overflakkee*. Den Haag: Sdu.
- Goeman, T. (1999).** *T-deletie in de Nederlandse dialecten. Kwantitatieve analyse van structurele, ruimtelijke en temporele variatie*. Den Haag.
- Goossens, J. (2008).** *Dialectgeografische grondslagen van een Nederlandse taalgeschiedenis*. Tongeren.
- Haiman, J. (1991).** From V/2 to subject clitics: evidence from Northern Italian. In E. Closs Traugott & B. Heine (red.), *Approaches to Grammaticalization*. Amsterdam & Philadelphia, 135-157.
- Paardekooper, P.C. (1993).** Jaak/Neenik enz. *Tabu* 23, 143-170.
- Weijnen, A.A. (1966).** *Nederlandse dialectkunde*. Assen.
- Wouden, Ton van der (2008).** De *Syntactische atlas van de Nederlandse dialecten*. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 124, 81-95.

Philip Durkin. *The Oxford Guide to Etymology.* Oxford: Oxford University Press, 2009. X + 347 blz. ISBN 978-0-19-923651-0. GBP 25,00 (HB).

Philip Durkin is Principal Etymologist van de *Oxford English Dictionary*, en dat wekt hoge verwachtingen van *The Oxford Guide to Etymology* – verwachtingen die helemaal worden waargemaakt.

Het boek bestaat uit negen hoofdstukken en een korte samenvatting. Het eerste inleidende hoofdstuk houdt zich bezig met de vraag wat etymologie inhoudt ('het uitpluizen van woord-geschiedenissen'), wat de basisbegrippen zijn en wat een etymoloog eigenlijk doet ('materiaal verzamelen en analyseren, hypothesen testen en de meeste ervan verwerpen en soms een hypothese vinden die alle tests doorstaat', staat op p. 31 te lezen - hier spreekt een man uit de praktijk!). Volgens Durkin (p. 33) is etymologische bewijsvoering gebaseerd op het vaststellen van parallellen, om zo regelmatige patronen in taalverandering (zowel fonologische als semantische) te identificeren die individuele etymologieën kunnen steunen. Met instemming citeert hij de uitspraak van Walther von Wartburg (p. 33) dat de taak van de etymoloog tegenwoordig niet langer alleen is de wortel van een woord of een groep woorden te achterhalen, maar de betreffende groep te beschrijven gedurende de gehele periode dat deze onderdeel van een taal is, inclusief de vertakkingen ervan en de relaties met andere groepen woorden.

Het tweede hoofdstuk behandelt de vraag wat een woord is en welke woorden etymologie behoeven. De auteur stelt een prioriteitenlijst op: simplicia, schijnbare samenstellingen waarvan een deel onbekend is (zoals het Engelse *cranberry* – denk ook aan een Nederlands woord als *likdoorn*), woorden waarvan de vorm niet te verklaren valt uit moderne productieve woordvormingsprocédés, en woorden waarvan de semantische relatie tussen de verschillende delen onduidelijk is (*handsome*).

Hoofdstuk drie bespreekt variatie in vorm en betekenis van individuele woorden, zoals variatie in geografische verspreiding of in verschillende historische perioden. De auteur beantwoordt vragen als: hoe weten we waar de geschiedenis van een woord begint en hoe weten we of vervolgens sprake is van een doorlopende geschiedenis of een later nieuw ontstane vorm en/of betekenis? Hij geeft voorbeelden van het samenvallen van verschillende woorden tot één en het uiteenvallen van één woord in twee, en de gevolgen van homonymie.

Hoofdstuk vier is gewijd aan woordvorming. In dit hoofdstuk komen productieve woordvormingsprocédés ter sprake en de vraag of en wanneer samenstellingen of afleidingen een etymologische beschrijving verdienen. Belangrijker zijn de principiële problemen die Durkin aan de orde stelt en die ook voor morfologen leerzame opmerkingen bevatten. Zoals het theoretische probleem waar de scheidslijn ligt tussen analoge vormingen en vormingen met een productief affix – Durkin wijst erop dat etymologisch onderzoek kan helpen dit te bepalen, door vast te stellen of er voor een bepaalde hypothetische vorming al modellen bestonden; in dat geval kan namelijk analogie gewerkt hebben (p. 98). En ook de vraag in welke gevallen er sprake is van een afleiding en in welke van een samenstelling komt aan de orde. Zo kan (p. 101-102) *palaeogeographical* opgevat worden als afleiding (*palaeogeography* + *-ical*) of als samenstelling (*palaeo- + geographical*). Hetzelfde geldt voor *microfilmer* (*micro- + filmer* of *microfilm + -er*). Ook hier kan etymologisch onderzoek – soms – het antwoord geven, bijvoorbeeld door semantische analyse en door datering van de afzonderlijke delen. Zo heeft *microfilmer* nooit betekend 'kleine maker van films', waardoor de analyse van *micro- + filmer* onwaarschijnlijk is. Ook komt het probleem van de klanknabootsende woorden ter sprake, woorden die gevormd zijn op grond van de klank die het genoemde produceert, waardoor ze klanken en klankcombinaties kunnen bevatten die in andere woorden niet voorkomen, en soms

bestand zijn tegen regelmatige klankveranderingen.

Hoofdstukken vijf en zes gaan over leenwoorden en de theoretische en praktische problemen die ontleningen voor de etymoloog meebrengen, over de manieren waarop leenwoorden geïdentificeerd kunnen worden, over de manieren waarop leenwoorden zich aanpassen aan de ontlenende taal en dergelijke. Hoofdstuk zes eindigt met een aantal conclusies waarvan de laatste luidt (p. 178): ‘Een goede etymologie voor een leenwoord heeft een werkhypothese over hoe en waarom (en ook wanneer en waar) het lenen plaatsvond, en tevens over hoe en waarom het geleende woord, de geleende betekenis en dergelijke zich vervolgens in de ontlenende taal heeft verbreid.’ Iedereen die zich met etymologie bezighoudt, zou deze regel boven zijn bureau moeten hangen.

In hoofdstukken zeven en acht worden op voorbeeldige wijze de klankveranderingen en betekenisveranderingen beschreven die woorden doormaken of kunnen doormaken, waarbij de nadruk opnieuw ligt op algemene tendensen. In hoofdstuk zeven komen allerlei theoretische vragen aan de orde zoals wat regelmatige klankveranderingen zijn, wat voor soort klankveranderingen er zijn, wat de rol is van analogie en volksetymologie. De auteur laat zien dat er verschillende theoretische uitgangspunten bestaan en dat deze invloed hebben op de manier waarop data worden geanalyseerd: zo verklaren sommigen het verschil tussen *arrant* ‘volslagen, door en door’ en *errant* ‘dwalend’ (beide teruggaand op *erraunt*) uit de behoefte van de taalgebruiker om verschillende betekenissen uit elkaar te houden door ze te verbinden aan verschillende vormen, terwijl er volgens anderen sprake is van een toevallig gegroeid verschil. Ook de regel dat taalgebruikers homoniemen liever vermijden (een uitgangspunt dat in het Nederlands door Kieft is verdedigd), wordt lang niet door iedereen geaccepteerd (p. 192-195). De auteur laat bovendien zien hoe klankveranderingen systematisch optreden (‘klankveran-

deringen zijn het belangrijkste gereedschap van iedere etymoloog’), terwijl semantische veranderingen optreden bij individuele woorden en daardoor veel moeilijker zijn te classificeren of te systematiseren. Toch toont de auteur dat het zoeken naar parallelle ontwikkelingen, naar de relaties met betekenissen van andere woorden, naar stijlverschillen en culturele geschiedenis, kunnen leiden tot nuttige inzichten.

Hoofdstuk negen gaat over de etymologie van namen. De auteur toont aan dat namen in grote mate worden beïnvloed door extralinguïstische factoren, maar ook belangrijk zijn voor de etymologie van woorden, onder andere doordat zij vaak het eerste voorkomen van een woord of een betekenis verschaffen.

Het boek besluit met een korte conclusie, gevolgd door een glossarium, suggesties voor verder lezen, een literatuuropgave en twee indexen.

Het boek is het enige moderne Engelstalige handboek over etymologie, en de voorbeelden zijn grotendeels maar zeker niet alleen gehaald uit het Engels. De gebruikte literatuur is wel vrijwel uitsluitend Engelstalig, maar ook (Engelstalige) werken van Nederlandse en Belgische taalkundigen (Rob Beekes, Geert Booij, Dirk Geeraerts) figureren in de bibliografie. Natuurlijk ontbreken er ook werken, zoals een verwijzing naar het baanbrekende recente werk van Liberman (net te laat verschenen?), en naar het oudere Duitstalige handboek over etymologie van Seebold, waarin, onvermijdelijk, veel van dezelfde onderwerpen als in *The Oxford Guide to Etymology* worden behandeld.

Durkin ziet geen aspect over het hoofd. Hij laat zien dat etymologie staat op het kruispunt van een groot aantal taalkundige disciplines (historische taalkunde, historische en vergelijkende grammatica, fonologie, semantiek, sociolinguïstiek, taalcontact, morfologie...) en voorts een relatie heeft met de buitentalige werkelijkheid. Knap is het beeld dat de auteur weet te geven van de problemen die etymologen tegenkomen,

de theoretische en praktische afwegingen die etymologen maken en de criteria die ze daarbij hanteren. Durkin geeft een groot aantal voorbeelden waarin hij geduldig een bepaalde etymologie poneert, de pro's en contra's tegen elkaar afweegt, waarna hij een andere etymologie neemt en het proces herhaalt. Belangrijk daarbij is dat hij voortdurend benadrukt dat etymologieën moeten passen binnen algemene tendensen. Als men een moeilijke etymologie tegenkomt, kan men dit vaak oplossen door vergelijkingen te trekken met eenvoudiger en beter gedocumenteerde gevallen.

The Oxford Guide to Etymology is een aanrader voor iedereen die geïnteresseerd is in enig aspect van historische taalkunde. Het veronderstelt wel enige taalkundige voorkennis en is niet zo geschikt voor beginnende studenten. Bovendien komen de voorbeelden voornamelijk uit het Engels. Er blijft dus ruimte voor een praktisch handboek voor de Nederlandse etymologie, waarin de historische periode van het Nederlands (inclusief dialecten, standaardtaal, Fries en Afrikaans) centraal staat, als aanvulling op het prachtige boek van Beekes over de Indo-Europese periode. Sterker nog: het lezen van *The Oxford Guide to Etymology* wakkert het verlangen naar een Nederlandse pendant alleen maar aan!

Nicoline van der Sijs
nvds@euronet.nl

Bibliografie

- Beekes, R.S.P. (1990).** *Vergelijkende taalwetenschap. Een inleiding in de vergelijkende Indo-europese taalwetenschap*, Utrecht.
- Kieft, A.P. (1938).** *Homonymie en haar invloed op de taalontwikkeling*, Groningen/Batavia.
- Liberman, Anatoly (2008).** *An Analytic Dictionary of English Etymology*, Minneapolis/London.
- Seebold, Elmar (1981).** *Etymologie. Eine Einführung am Beispiel der deutschen Sprache*, München.

Jürgen Jaspers (red.). *De klank van de stad. Stedelijke meertaligheid en interculturele communicatie*. Leuven/Den Haag: Acco, 2009. 219 blz. ISBN 9033475047. EUR 30,00.

De bundel van Jürgen Jaspers is geen sociolinguïstische synthese van stedelijke meertaligheid en interculturele communicatie, zoals de ondertitel zou kunnen laten vermoeden. De eigenlijke titel typeert correcter de inhoud van het boek. Het gaat om momentopnames van 'de klank van de stad', een poging om vanuit diverse standpunten greep te krijgen op de stedelijke meertaligheid en interculturaliteit die Vlaanderen en Nederland gaandeweg afdrijven van hun oude profiel van eenstemmige eentaligheid, waaraan het beleid nog steeds amechtig vasthoudt.

Die stedelijke meertaligheid krijgt in deze bundel vooral aandacht daar waar ze problematisch blijkt: in de eerstelijnsgezondheidszorg, bij institutionele contacten, in het onderwijs, bij het gerecht. De afzonderlijke bijdragen, die heel verschillend zijn in aanpak en kwaliteit, vormen eerder een polyfoon concert dan een symfonie. Ze worden echter wel gedragen door een gezamenlijke bekommernis: het in beeld brengen van de hindernissen en uitdagingen waarmee anderstaligen die in contact komen met nagevoeg uitsluitend Nederlandstalige instanties telkens weer (onzacht) geconfronteerd worden. Onderliggend is er zeker ook de gedeelde wens om op zoek te gaan naar werkbare communicatievormen, emancipatorische beleidsstrategieën en zelfs ideologisch geïnspireerde maatschappijmodellen. De disparate bijdragen worden gelukkig deskundig ingekaderd door een brede sociolinguïstische inleiding van Jürgen Jaspers en door een heldere afsluitende taakstelling voor beleid van Jef Verschueren.

De inleiding van Jaspers verdient apart aandacht omdat het een macrosociolinguïstische poging is om het fenomeen stedelijke meertaligheid te kaderen in een historisch gegroeide (Europese) taalsituatie. Die taalsituatie is er een van hardnekkig nagestreefde eentaligheid en

Jaspers typeert ze als het paradoxale product van twee tegengestelde filosofieën: het modernisme en het nationalisme. Hij betoogt dat tegen deze filosofische achtergrond globaliserende tendensen leiden tot een gespleten visie op tweetaligheid: meertaligheid in prestigieuze West-Europese talen wordt beschouwd als een plus naast de beheersing van de standaardtaal, terwijl meertaligheid in minderheidstalen als een onwenselijke ballast gepercipieerd wordt. Tegen deze funeste hiërarchisering zet Jaspers zich telkens weer af, overtuigd als hij is dat “veel van de problemen die Vlamingen en Nederlanders vandaag wijten aan meertaligheid het gevolg zijn van het hardnekkig nastreven van standaardtalige eentaligheid” (p. 9). Zijn stellingname is gedeeltelijk het gevolg van het onderzoek dat hijzelf heeft uitgevoerd bij Marokkaanse jongens in het technisch secundair onderwijs in Antwerpen, dat een onvermoede taalrijkdom aan het licht bracht, die echter maatschappelijk nog steeds als ‘taalarmoede’ wordt gediskwalificeerd. En hiermee komen we bij de aard van het onderzoek dat in dit boek aan bod komt. Het is overwegend kwalitatief onderzoek, zoals we dat sinds onder meer Ramptons baanbrekende werk *Crossing. Language and Ethnicity among Adolescents (2005)* steeds vaker gepresenteerd krijgen. In plaats van kwantitatieve studies à la Labov, die correlaties tussen taalvariabelen en macrosociolinguïstische klassen in kaart brengen, krijgen we hier beperkte diepteanalyses die het taalgebruik interpreteren in het licht van zijn specifieke sociale verankering. Dit soort kwalitatieve analyses berust meer op participerende observatie (bv. hoofdstukken 1, 2 en 3) dan op objectieve telling en richt zich meer op interpretatief begrijpen dan op het ontdekken van wetmatigheden. In die zin sluit het directer aan bij het werk van J.J. Gumperz en D. Hymes dan bij dat van W. Labov of J. Fishman. Zo vertrekt Katrijn Maryns in haar onderzoek naar de versluierde meertaligheid in vluchtverhalen van asielzoekers vanuit “audio-opnames van asielverhoren en rechtszittingen bij de verschillende asielinstanties in Brussel” (p.81) om vervolgens

minutieus interpreterend aan te tonen hoe in concrete gevallen de eentalige ‘verteksting’ van het mondelinge vluchtverhaal afbreuk doet aan de waarheidswaarde en de betrouwbaarheid van de officiële tekst.

Jaspers zet zich af tegen een beleid dat alle heil verwacht van het opleggen van het Algemeen Nederlands als hefboom bij uitstek om gelijke kansen en sociale mobiliteit te garanderen en dus ook tegen het huidige inburgeringsbeleid. Typerend bijvoorbeeld is zijn aanval op de rotsvaste taalhiërarchie in de media “waarbij de standaardvariëteit bovenaan staat en voor het belangrijkste werk wordt bewaard” (p. 17). Paradoxaal in die aanval, vind ik, is dat hij feitelijk zelf ook nog vasthoudt aan die ‘rotsvaste hiërarchie’ en zijn bijdrage in een vlekkeloos Algemeen Nederlands schrijft. Ongetwijfeld ziet hij zelf ook wel in dat het gebruik van dat Algemeen Nederlands nog steeds ‘absoluut noodzakelijk’ is om als wetenschapper voor vol aangezien te worden. Hij kan dan nog zo heftig fulmineren tegen de maatschappelijke verkettering van taal “die nog de geur van de zompige grond en de ongewassen monden heeft” en tegen het uitrusten van de standaardtaal met een harnas van technische woordenschat en grammaticale codificatie (p.13), hijzelf maakt toch nog steeds onbeschroomd gebruik van de mogelijkheden die dit soort standaardtaal hem bieden. En hiermee raak ik de achillespees van deze ideologisch geladen inleiding. Zijn verzet tegen het advies om Algemeen Nederlands te leren als sociale hefboom is een ontkenning van de realiteit dat Algemeen Nederlands nog steeds een voorwaarde is voor maatschappelijk en academisch succes. En al ben ik het met Jaspers volkomen eens dat het niet kunnen hanteren van de standaardvariant geen teken is van ‘taalarmoede’, het blijft toch nog steeds een sociale handicap en in dit licht blijft een beleid gericht op een vlotte verwerving van de standaardtaal een noodzakelijke optie. Daarmee is niet gezegd dat de socio-economische achtergrond niet nog belangrijker is. Maar het is niet omdat de sociale achtergrond

nog steeds doorslaggevend is, dat we de creatie van doorstijgkansen via het aanleren van de standaardtaal moeten afwijzen. Overigens geeft Jaspers in één zinnetje wel het belang van het Algemeen Nederlands op de arbeidsmarkt, in de media en in de publieke sector toe. Hij heeft in zijn eigen onderzoek van Marokkaanse jongeren in het technisch onderwijs wellicht moeten vaststellen dat het 'jongleren met de Nederlandstalige variëteiten' (p. 20) door die jongeren toch maar beperkt is en dat die vaardigheid maatschappelijk niet volstaat. Dat vermoed ik omdat gelijksoortig onderzoek bij Marokkaanse meisjes in Brusselse beroepsscholen door Karolien Declercq (2008) aantoonde dat de kennis van de registerdiversiteit weliswaar aanwezig is, maar dat het meer een attitudegegeven is dan een reële beheersing. De meisjes kennen enkele iconische idiosyncratische aspecten van de variëteiten, maar beheersen die variëteiten niet echt. Ze 'jongleren' met een heel beperkt aantal diacritica van die variëteiten, maar ontberen vaak de vlotte beheersing van de sociaal relevante variëteit. Deze vaststelling leidt Karolien Declercq tot het besluit dat het aanleren van de standaardvariant een essentiële doelstelling blijft voor het gelijkemansbeleid. Met deze controversie wil ik alleen maar aangeven dat de bijzonder interessante inleiding van Jaspers wel degelijk een ideologisch gekleurde toon zet voor *De klank van de stad* en dat we aansluitende hoofdstukken het beste lezen met deze vooringenomenheid in het achterhoofd.

In het hoofdstuk van Stef Slembrouck over meertaligheid als institutionele uitdaging in de eerstelijnsgezondheidszorg moet een analyse van twee verschillende strategieën in de omgang met een meertalig cliëntèle bewijzen dat een medische staf die de taal van de patiënten leert efficiënter is in zijn zorg dan een medische staf die werkt met een taalondersteunend instrument als *Ijsbreker*, dat bestaat uit tweetalige stroomdiagrammen voor diagnose van patiënten. Het lijkt mij de evidentie zelf dat de uitbreiding van het taalrepertoire van de meertalige staf efficiën-

tere patiëntenbegeleiding zal opleveren dan het werken met tweetalige diagnosefiches. Alleen rijst natuurlijk de vraag of van de medische staf verwacht kan worden dat die én Nederlands, én Turks, én Arabisch kent. Het is overigens alleen in een centrum met overwegend Turkstalige patiënten dat Van Slembrouck enkele leden van de staf ontmoet heeft die ook wat elementair Turks geleerd hadden. De onderzoeker geeft trouwens toe dat in het andere centrum waar hij onderzoek gedaan heeft die optie vanwege de enorme linguïstische diversiteit van het patiëntenbestand zelfs niet in aanmerking kwam. Hier botst dus praktische onhaalbaarheid met maatschappelijke goodwill.

In het hoofdstuk over de nieuwe uitdagingen voor de sociaal tolken van Raïssa De Keyzer, dat helemaal uit de praktijkervaring geput is, valt vooral op hoe meertaligheid deontologische problemen schept in de tolkpraktijk. Het hoofdstuk van Katrijn Maryns over de verschuivingen die optreden in de vertaalslag van mondelinge vluchtverhalen sluit daar overigens perfect bij aan, omdat ook hier blijkt dat meertaligheid vooral problematisch is waar scheve machtsverhoudingen aanwezig zijn. Uit de minutieuze etnografische analyse van Maryns spruit een bijzonder interessante visie op meertaligheid voort, die het overwegen waard is als men meertaligheid als beleids optie wil gaan invoeren. Meertaligheid ziet zij als "een set van functioneel gelaagde variëteiten die tot op zekere hoogte complementair zijn binnen het repertoire van een spreker en dus elk op zich geen 'full competence' veronderstellen" (p.97)

Hoofdstuk vier, het eerste van de drie onderwijs hoofdstukken, richt zich op het fenomeen van de toenemende meertaligheid in het Vlaamse onderwijs. Kris Van den Branden en Machteld Verhelst houden hier een pleidooi voor een ander talenbeleid dan het officieel gevoerde. Dit hoofdstuk sluit naadloos aan bij de inleiding van Jaspers en ook bij de uitleiding van Verschueren. Ook hier wordt gesteld dat het schoolsucces meer bepaald wordt door de socio-economische

achtergrond van de leerling dan door de taal-achtergrond van de leerling en dat de meertalige achtergrond van de leerling nog te vaak als een struikelblok wordt gezien in plaats van als een rijkdom. Van den Branden & Verhelst pleiten voor het inschakelen van de thuistalen als steiger voor het verwerven van schoolse taalvaardigheden en plaatsen vraagtekens bij de huidige immersie – of is het submersie? – in het eenzijdig onderwijsregime in Vlaanderen.

Hoofdstuk vijf van Laure Allain & Evy Ceuleers kan dan gelden als de proef op de som bij het vorige hoofdstuk, want deze onderzoekers tonen aan dat zelfs in een context waar de schooltaal onder druk staat, zoals die van het Nederlands in Brussel, het invoeren van het Frans als instructietaal in een soort immersieprogramma waarbij de leerstof eerst in het Nederlands wordt aangeboden en vervolgens herhaald wordt in het Frans, bijdraagt tot een verhoogd spontaan gebruik van het Nederlands door de leerlingen. Dat leidt de onderzoekers tot de politiek alleszins geladen aanbeveling via immersieonderwijs in te zetten op meertaligheid in het Brusselse Vlaamse onderwijs om aldus leerlingen voor te bereiden op hun concrete meertalige leefwereld.

Het laatste onderwijs hoofdstuk gaat over Nederland en betreft de meertaligheid binnen het Nederlands, meer bepaald de problematiek van dialect en standaardtaal. De bijdrage van Sjaak Kroon en Ton Vallen past eigenlijk in de onderliggende boodschap van de hele bundel dat er waarderding moet zijn voor alle vormen van meertaligheid, ook voor dialectische variatie, want ook die is op zichzelf geen hinder voor schoolsucces. Het zijn eerder de socialisatiepraktijken en het opleidingsniveau van de ouders die determinant zijn. Het laatste artikel van de bundel is eigenlijk een buitenbeentje. Het gaat niet echt over meertaligheid, maar eerder over een gerelateerd probleem dat in de context van de bundel mijns inziens iets te weinig aan de orde gesteld is, namelijk de relatie tussen culturele identiteit en taalgebruik. Dat is wellicht nog belangrijker dan de feitelijke meertaligheid in de interculturele communicatie

en het is er ook mee verbonden natuurlijk. Sigurd D'hondt bespreekt dit thema in het kader van rechtszittingen.

De epiloog van het hele boek, van de hand van Jef Verschueren, neemt dan de draad weer op van de inleiding en neemt ook vanuit een duidelijk ideologisch geladen uitgangspunt stelling in het debat over meertaligheid. Zijn basisclaim is dat een beleid “dat weigert of niet in staat is zich aan te passen aan de realiteit van de stedelijke meertaligheid een groter probleem kan vormen dan die meertaligheid zelf.” (p. 209) Het feitelijke onderwijsbeleid van de Vlaamse Gemeenschap krijgt hier de volle laag, omdat daarin “wordt gedacht vanuit een Vlaams-nationalistische ideologie die uitgaat van een duidelijk definieerbare ‘identiteit’ – met als cruciaal element in de definitie van die identiteit een verwijzing naar ‘de taal’.” (p. 212) Het alternatief dat Verschueren naar voren schuift is aanbod van onderwijs in de meest verspreide minderheidstalen aan de autochtone meerderheid. Of dit in de huidige Vlaamse sociolinguïstische context een realistische optie is, blijft voor mij een open vraag. Maar de slotopmerking van Verschueren blijft niettemin waar: wetten zijn veranderlijk, meertaligheid blijft. En als de sociolinguïstiek een waardevolle bijdrage kan leveren in het publieke debat dat deze meertaligheid oproept, dan heeft deze bundel zeker zijn nut.

Ludo Beheydt

ludovic.beheydt@uclouvain.be

Bibliografie

- Declercq, K. (2008).** *Une ethnographie sociolinguistique de deux classes multiculturelles à Bruxelles*. Ongepubliceerd proefschrift. Louvain-la-Neuve: Université de Louvain-la-Neuve.
- Rampton, B. (2005).** *Crossing. Language and ethnicity among adolescents*. London: Longman.